

K.F.MAHMUDOVA*pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,**baş müəllim**e-mail: konul-mahmudova@mail.ru***Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti**

(Bakı şəh., Ü.Hacıbəyov küç., 68)

**ÜMUMİLƏŞDİRMƏ BACARIQLARININ FORMALAŞDIRILMASINDA
SXEM VƏ CƏDVƏLLƏRDƏN İSTİFADƏ***Açar sözlər: bilik, bacarıq, həyati bacarıqlar, sxemlər, cədvəllər, müasir dərsliklər**Ключевые слова: знания, умения, жизненные навыки, схемы, таблицы, современные учебники**Key words: knowledge, skills, life skills, schemes, tables, contemporary textbooks*

Müasir dünya ölkələri, o cümlədən bütün inkişaf etmiş ölkələr təhsili strateji üstün sahə elan edir və ölkələrinin gələcək inkişafının təhsil sisteminin səviyyəsindən asılı olduğunu etiraf edir.

Elmə və təhsilə göstərilən qayğı Ümummilli lider Heydər Əliyevin ictimai-siyasi fəaliyyətində həmişə mühüm yer tutmuşdur. 1998-ci ilin martında “Azərbaycan Respublikasında təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyası yaradılması haqqında” sərəncam imzalanmış, dövlət komissiyası tərəfindən qısa müddətdə “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahatlar proqramı” hazırlanmış, hərtərəfli müzakirələrdən sonra təkmilləşdirilmiş variantda 1999-cu ilin iyununda Heydər Əliyev tərəfindən imzalanaraq qüvvəyə minmişdir. Həmin proqram Azərbaycanda təhsil sisteminin beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmasını vacib saysa da, eyni zamanda milli təhsil ənənələrimizə sədaqətin və varisliyin də parlaq təzahürünə çevrilmiş, respublikamızda heç bir başqa ölkənin təhsil sisteminin olduğu kimi tətbiq edilməsinin yolverilməzliyini göstərdi. Ümummilli lider Heydər Əliyevin başladığı islahatlar bu gün prezident İlham Əliyev tərəfindən çox uğurla davam etdirilir və ölkəmiz dünyada özünə layiqli yer tutmaq üçün hər sahədə olduğu kimi təhsil sahəsində də inamla irəliləyir. Gənclərimiz dünya ölkələrində ali təhsil alır, beynəlxalq olimpiadaların qalibi olur, beynəlxalq qiymətləndirmə sıralamasında müəyyən qədər irəliləyirlər.

Günümüzün şagirdləri həm sosial, həm psixoloji, həm nəzəri bilik və praktik bacarıqlar qazanmaqla bir şəxsiyyət kimi formalaşırlar. Hər zaman istər məktəbəqədər, istərsə də ümumtəhsil müəssisələrində özünü idarə etmə, yoldaşlarla ünsiyyət, əməkdaşlıq və s. kimi bacarıqların formalaşdırılması, ayrı-ayrı fənlər üzrə isə daha çox nəzəri, akademik biliklərin verilməsi ön plana çəkilsə də, son illərdə ölkə səviyyəsində aparılan təhsil islahatı çərçivəsində daha çox həyati bacarıqların formalaşdırılması əsas götürülür. Yuxarıda da qeyd olunduğu kimi, bu bacarıqlar bəzi mənbələrdə XXI əsr bacarıqları, akademik olmayan bacarıqlar və s. kimi adlandırılmağından asılı olmayaraq günümüzün insanına gündəlik həyatda lazım olan bacarıqlardır. Belə bacarıqların bəzilərini hansı fənnin tədris olunmasından asılı olmayaraq formalaşdırmaq mümkün olsa da, bəziləri daha individualdır. Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatı şəxsiyyətin sosial inkişafı baxımından həyati bacarıqlar sırasına qərar vermə, problem həll etmə, stresslə baş etmə, duyğuları idarə etmə, kommunikativ bacarıqlar, yaradıcı düşünmə, empatya bacarığı, insanlararası bacarıqlar və s. daxil etmişdir. Bütün bunlarla yanaşı ətraf mühitin ekoloji tarazlığının qorunması, zərərli vərdislərdən qorunmaq, gigiyena qaydalarına əməl etmək, zəhərlənmələr, zədələnmələr zamanı ilkin yardım göstərmək, müxtəlif xəstəliklərin əlamətlərini, səbəbini müəyyən etmək, qorunma yollarını seçmək, müxtəlif canlı nümunələrini morfoloji quruluşuna, əlamətlərinə görə fərqləndirmək, canlılarda gedən maddələr mübadiləsi (qidalanma, tənəffüs və ifrazat), qıcıqlanma, çoxalma, böyümə və inkişaf, hərəkət kimi müxtəlif

həyat proseslərini bilməklə ətrafındakı canlılara qulluq etmək və s. bu kimi həyati əhəmiyyətli bacarıqların formalaşdırılması da dövrümüz üçün vacibdir. Sadalanan bu bacarıqların formalaşdırılması ümumtəhsil müəssisələrində biologiya fənninin və bu fənni tədris edən biologiya müəlliminin üzərinə düşür. Bu kimi həyati bacarıqlara yiyələnməklə gənclərimiz arasında müxtəlif yoluxucu xəstəliklərin, eyni zamanda da QİÇS virusuna yoluxma riskinin azalmasına, zərərli və psixotrop maddələrdən istifadə olunmamasına, ilk yardım bacarıqlarına yiyələnməyə və s. nail olmaq mümkündür. Bəs bu bacarıqları necə formalaşdırmaq olar?

Bu bacarıqların formalaşdırılması müəllimdən sözün əsl mənasında peşəkarlıq tələb edir. Müəllim öz hədəfinə çatmaq üçün müxtəlif yollardan, üsullardan istifadə edərək təlim prosesinə yaradıcı yanaşmaqla şagirdlərin maraq və ehtiyaclarını, yaş səviyyəsini, fizioloji və psixoloji durumunu, dövrün tələbini nəzərə almaqla, təlim mühitinə kompleks yanaşmaqla, düzgün strategiya seçməlidir.

Son illərdə COVID-19 pandemiyası dövründə bir daha əmin olduq ki, yoluxucu xəstəliklər, onlardan qorunma haqqında maarifləndirilməyə böyük ehtiyac duyulur. Bu haqda məlumatlılığın artırılmasına nəinki şagirdlər, eyni zamanda da valideynlər arasında, bütün cəmiyyətin, eyni zamanda da təhsil iştirakçılarının ehtiyacı vardır. Bir çox yoluxucu xəstəliklərə səbəb olan, canlı təbiətin ayrılmaz hissəsi olan viruslar müxtəlif dövənlərdə planetdəki həyatı süqutun bir addımlığına gətirmiş, insanlar “gözəgörünməz düşmənlər”in hücumuna məruz qalmış, onlara qarşı mübarizə aparmalarına baxmayaraq milyonlarla itki vermişlər. Ümumtəhsil məktəbləri üçün tərtib olunmuş dərsliklərə nəzər saldıqda bu dərsliklərdə viruslar, bakteriyalar, yoluxucu xəstəliklərlə bağlı kifayət qədər materialın verildiyini müşahidə edirik. Lakin müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, müəllimlər bu kimi mövzuların tədrisi zamanı yalnız dərsliklə kifayətlənməyərək əlavə materiallara da istinad etməli, şagirdlərin öyrəndikləri materialı təhlil etmələrinə, sistemləşdirmələrinə, ümumiləşdirmələrinə imkan verən tapşırıqlardan istifadə etməli, diskussiyalara, müzakirələrə geniş yer ayırmalıdırlar. Müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, şagirdlər öyrənmə tərzindən asılı olmayaraq bir-birilə müzakirələr apararkən daha yaxşı öyrənir, eyni zamanda da müzakirə onlarda yeni ideyaların yaranmasına səbəb olur.

Araşdırmalar onu deməyə əsas verir ki, müasir təhsilin tələbinə uyğun olaraq artıq dərsliklərdə məzmunun şagirdə çatdırılması “yazı”lardan daha çox sxemlər, cədvəllər, qrafiklər, şəkillər və s. ilə həyata keçirilir. Cədvəllərdən istifadə şagirdə təfəkkürün pillələri olan analiz, sintez, ümumiləşdirmə və s. kimi cəhətləri daha çox inkişaf etdirir. Hər hansı bir məlumatın uyğun bir şəkildə üstündə sxemlərlə verilməsi və ya cədvəllərdə əks olunması şagirdin onları nəzərdən keçirib, analiz edib müəyyən məlumatları beynində sintez edərək hər hansı bir nəticəyə gəlməsinə, daha açıq desək, biliyin şagirdin özünün əldə etməsinə şərait verir. Beləliklə, təhsilalanın özünün apardığı bu kiçik araşdırma ilə əldə etdiyi bilik daha qalıcı və daha faydalı olur. Hələ məktəb yaşlarından kiçik araşdırmalarla hər hansı biliyi özü əldə edən, problemlə vəziyyətlərdən çıxış yolunu tapan şagird gələcəkdə müəyyən vəziyyətlərdən özü nəticə çıxarıb həll yolunu tapmağı bacaracaqdır.

Sxem və cədvəllərdən istifadə edilmədiyi halda məlumatlar arasında əlaqə qırılmış olur. Sxem və cədvəllərdən istifadə zamanı isə hər şey vahid şəkildə göz qabağında olduğundan hissələr arasında əlaqə qurulur və bu da şagirdlərin əldə olunan məlumatları sistemləşdirmələrinə imkan verir.

Müasir dərslər, demək olar ki, tam olaraq fəal formada təşkil olunur. Hazırkı pandemiyanın bütün dünyanı cənginə aldığı dövrdə distant təhsilə keçid müəllimlərin üzərinə daha böyük məsuliyyətlər qoymuş oldu. Belə ki, müşahidələr də onu deməyə əsas verir ki, ayrı-ayrı siniflərdə dərs deyən müəllim bu dövrdə bütün metodiki bilik və bacarıqlarını ortaya qoymaq məcburiyyətində oldu. Pandemiyanın mənfi tərəfi ilə yanaşı müəllimlərin rəqəmsal vasitələrdən istifadə bacarıqlarını həm inkişaf etdirdi, həm də təkmilləşdirdi. Yəni, dərslərdə elektron vəsaitlər, elektron dərsliklərdən istifadə, müxtəlif təlim üsullarının tətbiqi, əyaniliyin,

dialogi təlimin yaradılması baxımından daha çox səy göstərməli və sxemlərdən, cədvəllərdən, diaqramlardan, videoçarxlardan geniş istifadəyə yer verməlidir. Bu bütün fənn müəllimləri kimi biologiya müəllimlərinə də şamil edilir. Fəal dərslin mərhələlərinin gözlənilməsi, eyni zamanda fəal təlim üsullarından, sxem və cədvəllərdən hər bir mərhələdə məqsədəuyğun istifadə müəllimdən çox böyük ustalıq tələb edir. Müəllim yuxarıda adı çəkilən şərtlərə metodiki baxımdan düzgün əməl edərsə, bu şərtlərə diqqətlə yanaşarsa, o zaman şagirdlərin sistemli öyrənmələri təmin olunur, nailiyyət səviyyələri yüksəlir.

Sxem və cədvəllərdən istifadə zamanı iki hal mümkündür:

- Şagirdə hər hansı bir problem-situasiyanı sxem və cədvəllərlə göstərərək həllini istəmək.
- Hər hansı bir problem situasiyanı ortaya qoyub onun özünü şagirddən sxemləşdirilməsini və ya cədvəlləşdirilməsini istəmək.

Göstərilən ikinci hal sayəsində şagirdə hər hansı bir problem-situasiyanın sxem və cədvəllərə köçürməsi qabiliyyəti də formalaşdırılır ki, bu da təfəkkürün inkişafında, eləcə də problemin sxem və ya cədvəlləşdirilərək daha aydın şəkildə dərk edilməsində və asanlıqla lazımi həll yolunun tapılmasında əsaslı rol oynayır.

Məqalənin aktuallığı: Ümumtəhsil məktəblərində biologiya fənninin tədrisində keyfiyyətin artırılması məqsədilə dərslərdə sxem və cədvəllərin verilməsi aktual hesab edilir.

Məqalənin elmi yeniliyi: Məqalədə hal-hazırda ümumtəhsil məktəblərində istifadədə olan müasir biologiya dərslərindəki mövzuların tədrisində sxem və cədvəllərdən istifadənin üstünlükləri göstərilir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi: Məqalədən ümumtəhsil məktəblərinin müəllimləri, tələbə və magistrantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Верзилин Н.М., Корсунская В.М. Общая методика преподавания биологии. М.: Просвещение. 1983, 384 с.
2. Методика обучения биологии / В.С. Конюшко, С.Е. Павлюченко, С.В. Чубаро. Мн.: Книжный дом, 2004.
3. Подласый И.П. Педагогика. Учебник. М.: Высшая образование, 2007, 540 с.
4. Митина Л.М. Учитель как личность и профессионал. М.: 1994.
5. Dərişoğlu, S., Yaman, M. ve Soran, H. Orta öğretim öğrencilerinin biyoloji dersine ve biyoloji konularına ilgilerinin belirlenmesi. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2004.

К.Ф.Махмудова

Использование схем и таблиц при формировании навыков обобщения

Резюме

В представленной статье освещаются меры, принимаемые для формирования жизненных навыков и их реализации в общеобразовательных школах, необходимость их реализации в соответствии с возрастными характеристиками учащихся, а также уровнем класса. Одновременно предоставляется информация об особенностях биологии в формировании практических навыков, применении ее целей и задач.

K.F.Mahmudova

Use of diagrams and tables in the formation of generalization skills

Summary

The presented article covers the measures taken for the formation of life skills and its implementation in secondary schools, the need to implement them in accordance with the age characteristics of students, as well as the level of the class. At the same time, information is provided

on the specifics of biology in the formation of practical skills, the organization of lesson tours, the organization of excursions in different forms, the application of its goals and objectives.

*Rəyçilər: b.e.d., prof. R.L.Sultanov,
p.f.d. İ.A.Cavadov*

Redaksiyaya daxil olub: 09.03.2022